

HACI BEKTÂŞ-I VELÎ'DE TANRI'NIN SIFATLARI

The Attributes of God in Hacı Bektâs-i Velî's Thought

Ferit İNCEL

Mehmetçik Anadolu Lisesi, Çorum, Türkiye

Mehmetcik Anatolian High School, Corum, Turkey

✉ feritincel55@gmail.com <https://orcid.org/0000-0002-4489-6641>

Yaşar TÜRK BEN

Prof. Dr., Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü Din Bilimleri Anabilim Dalı, Çorum, Türkiye

Prof. Dr., Hitit University Faculty of Theology Department of Philosophy and Religious Sciences Department of Religious Sciences, Corum, Turkey

✉ yasarturkben@hotmail.com <https://orcid.org/0000-0002-0379-5625>

Makale Bilgisi / Article Information:

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 23.01.2022

Kabul Tarihi / Accepted: 10.03.2022

Yayın Tarihi / Published: 15.06.2022

” Atıf / Cite as: İncel, Ferit - Türkben, Yaşar. “Hacı Bektâş-ı Velî’de Tanrı’nın Sıfatları”. *Mütefekkir* 9/17 (2022), 131-148. <https://doi.org/10.30523/mutefekkir.1128640>

© Telif / Copyright: Published by Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi / Aksaray University Faculty of Islamic Sciences, 68100, Aksaray, Turkey. Tüm Hakları saklıdır / All rights reserved.

 İntihal / Plagiarism: Bu çalışma hakem değerlendirmesinden geçmiş, bir intihal yazılımı ile taranmıştır. İntihal yapılmadığı tespit edilmiştir. This article has gone through a peer review process and scanned via a plagiarism software. No plagiarism has been detected.

HACI BEKTÂŞ-I VELÎ'DE TANRI'NIN SIFATLARI*

Öz

Bu çalışmada Orta Asya'dan Anadolu'ya gelerek öğretilerini Hallâc-ı Mansûr (ö. 922) Ahmed Yesevî (ö. 1166) çizgisinde oluşturan ve kitlelere tesir eden Hacı Bektâş-ı Velî'nin (1209-1270) Tanrı'nın sıfatları konusundaki düşünceleri incelenmektedir. Çalışma boyunca felsefî ve kelâmî tartışmalarda Tanrı-âlem ilişkisi bağlamında çokça gündeme gelen Hacı Bektâş-ı Velî'nin Tanrı tasavvurunu tespit etmemizi sağlayacak sıfatlar konusu ele alınıp değerlendirilmiştir. Hacı Bektâş-ı Velî, ezeli ve ebedî, içkin ve aşkın, bir tek olan, mutlak güç sahibi teist bir Tanrı anlayışına sahiptir. Ona göre Tanrı'nın mahiyetini bilmek insanın idrak sınırlarını aşan bir durumdur ancak Tanrı'yı isimleri ve sıfatları yoluyla bilmek mümkündür. O, Tanrı tasavvurunu kudret, yaratma, ilim ve irade sıfatları üzerine inşa etmektedir. Ona göre ilim ve kudret sahibi mükemmel Tanrı ile muhteşem ahenk ve düzen dâhilinde yarattığı âlem arasında dinamik bir ilişki ve birlik vardır. Hacı Bektâş-ı Velî, 13. yüzyılda sûfiler arasında, hâkim paradigma haline gelen vahdet-i vücûd düşüncesini benimsemektedir. Ancak onun bu anlayışı panteizm olarak görülemez. Panteizm, Tanrı ile âlemi özdeşleştirdiği için Hacı Bektâş'ın Tanrı ve âlem fikriyle uyuşmamaktadır. Hacı Bektâş'a göre Tanrı bu âlemi kendi iradesiyle yaratmıştır. Kâinat sonradan yaratılmıştır, mümkündür. Panteist görüşe göre her şey Tanrı'da olup bitmektedir. O'ndan ayrı bir âlem olmadığı için yaratma da yoktur. Hacı Bektâş-ı Velî ise bu âlemin bir yaratıcısının olduğuna inanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Din Felsefesi, Tanrı'nın Sıfatları, Vahdet-i Vücûd, Panteizm, Hacı Bektâş-ı Velî.

The Attributes of God in Hacı Bektâş-i Velî's Thought

Abstract

In this study, the thoughts of Hacı Bektâş-i Velî (1209-1270), who came to Anatolia from Central Asia and formed his teachings along the lines of both Hallâc-i Mansûr and Ahmed Yesevî and influenced the masses, on the attributes of God are examined. Throughout the study, we consider and evaluate the attributes that will allow us to determine the conception of God of Hacı Bektâş-i Velî, which has been talked about a lot in philosophical and theological discussions in the context of the God-world relationship. Hacı Bektâş-i Velî has a theist understanding of God, who is eternal, immanent, and transcendent, the only one, and has absolute power. According to him, knowing the nature of God is a situation that exceeds the limits of human comprehension, but it is possible to know God through his names and attributes. He builds the image of God on the attributes of power, creation, knowledge, and will. According to him, there is a dynamic relationship and unity between the perfect God, who has knowledge and power, and the world he created in perfect harmony and order. Hacı Bektâş-ı Velî adopts the idea of vahdat al-wujûd, which became the dominant paradigm among the Sufis in the 13th century. However, this understanding of him cannot be seen as pantheism. Since pantheism identifies God with the world, it does not overlap with Hacı Bektâş's idea of God and the world. According to Hacı Bektâş, God created this universe with his own will. The universe is created and thus contingent. According to the pantheist view, everything happens in God. Since there is no realm separate from Him, there is no creation. Hacı Bektâş-i Velî, on the other hand, believed that this world had a creator.

Keywords: Philosophy of Religion, Attributes of God, Wahdat al-Wujûd, Pantheism, Hacı Bektâş-i Velî.

* Bu çalışma, Ferit İncel'in "Hacı Bektaş Velî'de Tanrı Alem İlişkisi" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

GİRİŞ

Sınırlı bir varlık olarak insan bu âlemde mutlak ve sınırsız varlık olan Tanrı'yı doğrudan doğruya bilme imkânına sahip değildir. Tanrı-âlem ilişkisini anlamak isteyen kişinin öncelikle "Tanrı vardır." önermesini kabul etmesi,¹ sonra da insanın sınırlılığı nedeniyle Tanrı hakkında konuşma imkânının ancak O'nun sıfatları bağlamında olabileceğini bilmesi gereklidir.

Tanrı'nın hangi sıfatlara sahip olduğu veya olması gerektiği hem felsefi hem de kelâmî tartışmaların başında gelmektedir. Çünkü Tanrı'nın ne tür sıfatlara sahip olduğu felsefi ve kelâmî açıdan O'nun varlığı kadar önem arz etmektedir. Tanrı'nın ne gibi sıfatlara sahip olduğu sorusunun dinî önemi açıktır. Zira bir dinin karakterini belirleyen hiç kuşkusuz o dinin Tanrı tasavvurudur. Söz konusu tasavvur ise O'na atfedilen sıfatlara bağlıdır. Aynı zamanda bu olgu çoğu kez dinleri birbirinden ayıran temel bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.² İslâm düşünce geleneğinin kelâm ve felsefe kanadına mensup düşünürler Tanrı'nın sıfatlarını ele alırken tevhit ve tenzih gibi iki esasa dayanmaktadırlar. Söz konusu düşünce geleneğine mensup düşünürler Tanrı'nın aşkınlık yönüne vurgu yaparken yaratan ile yaratılanlar arasındaki temel farklılığı ortaya koymayı amaçlamaktadırlar. Tanrı'nın aşkın olduğunu söylemek, Tanrı'nın yarattığı varlıklar düzleminin bütünüyle ötesinde olduğu anlamına gelmektedir. Tanrı'nın sonlu varlıklardan farklı olduğu gerçeğine vurgu yapan düşünürlerin bu hassasiyeti bazı noktalarda eleştirilmiş olmakla beraber İslâm'ın temel bakış açısına uygun görünmektedir.³

İslâm'ın temel kaynakları olan Kur'ân ve hadislere bakıldığı zaman Tanrı'nın aşkınlığının yanı sıra O'nun içkinliğine de vurgu yapıldığını görmekteyiz. Tanrı'nın içkin olması demek onun her daim her zamanda ve mekânda hazır bulunması anlamına gelmektedir. Kur'ân, Tanrı'nın insana şah damarından yakın olduğunu⁴ söylemektedir. Bu ifade Tanrı'nın bu âlemin bir parçası olması yahut bu âlemin içinde bulunması şeklinde anlaşılmalıdır. Tanrı'nın içkin olması, O'nun yaratması, inayeti, merhameti ve her daim varlıkla irtibat halinde olması demektir. Yukarıda belirttiğimiz üzere Kelâmcılar ve Meşşai geleneğe mensup düşünürler daha çok aşkınlığa vurgu yaparken, sûfi gelenek Tanrı'nın daha içkin olduğu şeklindeki bir anlayışı dillendirirler. Buna göre Kur'ân ve hadisler Tanrı'nın hem aşkınlığına hem de içkinliğine vurgu yaparken, bahsedilen geleneklerden birinin Tanrı'nın aşkınlığını, diğersinin içkinliğini ön planda tuttuğu görülmektedir.

¹ Mehmet Demirtaş, *Tanrı-Âlem İlişkisi* (İstanbul: Otorite Yayınları, 2017), 51.

² M. Sait Reçber, "Tanrı'nın Sıfatları", *Din Felsefesi*, ed. Recep Kılıç - M. Sait Reçber (Ankara: Grafiker Yayınları, 2014), 81.

³ Reçber, "Tanrı'nın Sıfatları", 83.

⁴ Kâf 50/16.

Bu çalışmada Tanrı'nın sıfatlarına dair görüşlerini ele alacağımız düşünür Hallâc-ı Mansûr ve Ahmet Yesevî gibi Türkistan erenlerinin takipçisi olan Hacı Bektâş-ı Velî'dir. Bir sûfi olması dolayısıyla onun sûfi geleneğe yakın olduğunu öngörmek gerekir. Biz bu çalışmada onun Tanrı'nın sıfatları konusuna yaklaşımını ele alıp teizmin içkinlik anlayışını aşan bir tür panteizme varan bir anlayışa sahip olup olmadığını incelemeye çalışacağız.

1. HACI BEKTÂŞ-I VELÎ'NİN TANRI'NIN SIFATLARINA İLİŞKİN DÜŞÜNCELERİ

Hacı Bektâş'ın, Tanrı'nın sıfatları konusundaki düşünceleri bize onun Tanrı-âlem yaklaşımını da açıklayacaktır. Sıfat; Tanrı'nın özünü, mahiyetini anlatan şeydir. Hacı Bektâş'a göre Tanrı'nın mahiyetini bilmek insanın idrak gücünü aşan bir durumdur. Bu konuda insan acz içindedir. O'nun doksan dokuz adı vardır, insanlar ancak bu adları ilme'l-yakîn olarak bilirler.⁵ Başka bir ifade ile Tanrı ancak isimleri ve sıfatları yoluyla bilinebilir. Onun inanç sisteminde Tanrı'nın varlığını, birliğini, aşkın ve yüce olduğunu bilmek aslında sıfatlarının gerektiği gibi bilinmesi anlamına gelmektedir.

Hacı Bektâş-ı Velî, Tanrı'yı bilme ve imanın korunması aşamasında akıl mefhumunu devreye sokmaktadır. *Şüphe ile yakîn, ilme'l-yakîn, ayne'l-yakîn* ve *hakka'l-yakîn*den oluşan Tanrı'yı bilme aşamalarında akıl bir sultan, bir komutan olarak oldukça değerlidir. Onun öğretisinin paradigmasını uygulamaya geçirecek olan dört grup insanın Tanrı'yı bilme dereceleri farklılık arz etmektedir.⁶ Çünkü dört grubun da temsil ettiği makam farklıdır. (1) Şeriat kapısındaki âbidler şüphe ile yakîn, (2) tarikat makamındaki zâhidler ilme'l-yakîn, (3) marifet makamındaki ârifler ayne'l-yakîn ve (4) hakikat makamındaki muhipler hakka'l-yakîne uygun olarak Tanrı'nın mahiyetini değil ancak isim ve sıfatlarını bilmektedirler.⁷

Hacı Bektâş-ı Veli, *Makâlât*'ın başında Tanrı'dan söz ederken O'nun kâinatın hâkimi, ulu ve yüce olduğunu, ortağı ve benzeri bulunmadığını ve varlığından şüphe olmadığını belirtmiştir. En'am 59. âyetine atıfla gaybın anahtarlarının Tanrı'nın ilminde olduğunu, O'nun karada ve denizde ne varsa her şeyi bildiğini ifade eder. Hacı Bektâş-ı Veli Tanrı'nın ulûhiyetinde, otoritesinde, mülkünde, tasarruflarında kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamayacağını Nisa 48. ve 116. âyetlerini zikrederek belirtir.⁸

O, *Besmele Tefsiri* adlı eserinde Tanrı'nın en büyük isminin Allah olduğunu belirtir. Tanrı'nın diğer isimleri ise O'nun sıfatlarıdır. Bu isimler Tanrı'nın fiil ve eylemlerine birer işaretidir.⁹ Söz gelimi Hâlık sıfatı

⁵ Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, haz. M. Esad Coşan (İstanbul: Server İletişim, 2013), 174.

⁶ Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, 137, 188.

⁷ Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, 163, 174.

⁸ Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, 61, 62.

⁹ Hacı Bektâş-ı Velî, *Besmele Tefsiri*, haz. Hamiye Duran (Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2009),

yaratıcılığına, Rahman sıfatı rahmetinin sonsuzluğuna, Rahim sıfatı mü'minler için şefkatinin çokluğuna işaret eder. En büyük ismi olan Allah ismi ise tanrılığına delalet eder.¹⁰ Ona göre Tanrı Hâlık sıfatı ile yerleri, gökleri ve içindikileri yaratmıştır.¹¹ Nitekim o, Âdem'in yaratılışını âlemin yaratılışıyla ilişkilendirerek uzun uzun anlatmaktadır.¹² Yaratma bahsinde dört unsur metaforuna sık sık başvurmaktadır. Onun anasır-ı erbaa düşüncesine başvurması toprak, ateş, su ve havaya yüklediği anlamlar yanında âlem ile insanın yaratılışındaki aynılıklara da dikkat çekmek içindir. Buradan da insanın yeryüzünün halifesi olması¹³ nedeniyle mükemmel bir şekilde yaratıldığı fikrine ulaşmak istemektedir.

Hacı Bektâş-ı Velî, Tanrı inancını dile getirirken Tanrı'nın sıfatlarının niteliklerinden bahseder.¹⁴ Tanrı ortağı olmayan tek bir ilahdır. O yarattıklarına benzemez. Yemek, içmek, uyumak gibi insanî ihtiyaçlardan, zamandan ve maddî olan her şeyden münezzehtir. Hayat sahibidir ve hayat verendir. Öncesiz ve sonrasızdır, doğmamış, doğurulmamıştır. Onun ulûhiyet anlayışının Kur'ân âyetlerindeki bildirimlere ve oradaki Tanrı tasavvuruna uygun olduğu görülmektedir. Şimdi onun bu sıfatları nasıl anladığını biraz daha açmaya çalışalım.

1.1. Ezeliflik ve Ebedîlik

Semavî dinlerin Tanrı tasavvuruna göre, *Tanrı ezeli ve ebedîdir* denilirken O'nun başlangıcının ve sonunun olmadığı vurgulanmaktadır. Tanrı şimdi olduğu gibi ezelde de vardı ve daima var olacaktır. Deliller açısından baktığımızda Tanrı'nın ezeli olmadığını söylemek ontolojik, kozmolojik ve teleolojik delilleri hükümsüz bırakmak demektir.¹⁵ Çünkü bu delillerin dayanak noktası Tanrı'nın yokluğu düşünülemeyen ilk sebep ve zorunlu varlık olduğu inancıdır. Zorunlu Varlık olduğu için de yokluğu düşünülemez.

Hacı Bektâş-ı Velî Tanrı'nın başlangıcı ve sonunun olmadığını bizzat ifade etmektedir. *Makâlât*'ın yedinci bölümünde marifet ve kendini bilmenin zorluklarından bahsettiği kısımda Tanrı için öncesiz ve sonrasız¹⁶ nitelmesi yapmaktadır. Ayrıca Tanrı doğmamış, doğurulmamıştır ve

46, 49.

¹⁰ Selim Özarlan, "Hacı Bektâş-ı Velî'nin Ulûhiyet Anlayışı", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/2 (2011), 45.

¹¹ Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, 163.

¹² Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, 178, 185.

¹³ Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, 178.

¹⁴ Hasan Yavuzer, "İman ve İbadet Yönleriyle Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî", *Alevilik-Bektâşilik Araştırmaları Dergisi* 5 (2012), 101.

¹⁵ Mehmet S. Aydın, "Süreç (Proses) Felsefesi Işığında Tanrı Âlem İlişkisi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 27 (1986), 137.

¹⁶ Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, 176.

sonsuzdur. Bu kısmın devamında Tanrı kendini anlatırken kudret ve ilim sıfatları üzerinde yoğunlaşmakta, iyilik ve adalet üzere olduğunu açıklamaktadır: “...Her neyi yaparım kudretimendir, her şeye kâdirim. Benim bildiğimi siz bilemezsiniz. Ancak benim iyiliğim korku ile ümit arasında olandır.”¹⁷ Hacı Bektâş, Tanrı'nın ilminin sonsuz, ancak âlemdekilerin anlama kabiliyetlerinin sınırlı olduğuna ayrıca işaret etmektedir.

Hacı Bektâş-ı Velî, Tanrı'nın Hz. Âdem'e arşta yazılı olan Tanrı'nın varlığının ve birliğinin delilini göstermesinden sonra O'nun Hayy ve Kayyum oluşunu ayrıca yaratma sıfatıyla birlikte belirtmektedir. Tanrı Hayy ismiyle hayat sahibi, Kayyum ismiyle ezeli ve ebedî olan, değişmeyendir. İlim, irade ve kudret sahibi bir Tanrı'nın canlı olmaması düşünülemez.¹⁸

1.2. Birlik ve Zâtilik

Makâlât'ın “Marifet Makamının Tevhid Anlayışı” bölümü şu tespitle başlar: “Âlemin ezeli padişahı Cenab-ı Allah, önce bize birliğini bildirdi.”¹⁹ Hacı Bektâş-ı Velî, verdiği bu bilginin ardından Tanrı'nın bir tek oluşuna vurgu yapan Kur'ân âyetini²⁰ delil göstererek tevhit anlayışını ortaya koymaktadır.

Hacı Bektâş-ı Velî yedinci bölümde Tanrı katındaki hak dinin İslâm olduğunu bildiren Kur'ân âyetini²¹ iktibas ettikten sonra din ve imanın önemini teşbih metoduyla ve hikâye ederek anlatmaktadır. Bu metaforların arasında onun asıl mesajını vermek isteği üç kavram vardır: lütuf, rahmet ve tevhit. Bunlardan üçüncüsü Tanrı'nın birlik sıfatıdır. Hacı Bektâş-ı Velî semavî dinlerin monoteist bakış açısına uygun olarak bir tek Tanrı olduğunu kabul etmektedir. Bu Tanrı Rahman sıfatıyla merhametli, lütfkârlığıyla iyilik sahibidir.²² Hacı Bektâş-ı Velî tek Tanrı anlayışını benimsemekte ve ariflerin nazarında Tanrı'ya ortak koşmanın her türlüşünün olumsuzlandığını vurgulayarak²³ O'nun ortağının ve benzerinin olmadığını belirtmektedir.

Semavî dinler Tanrı'nın bir ve zâti bir varlık olduğunu kabul etmektedir. O, bir zat, bir şahıs veya kişidir.²⁴ Ancak Tanrı herhangi bir duyu organına muhtaç olmayan bedensiz bir varlık olup zamandan ve mekândan münezzehtir. İnsan bilinç sahibi olduğundan Tanrı-âlem (insan) ilişkisinin gerçekleşebilmesi için Tanrı'nın da bilinçli bir zat olması

¹⁷ Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, 153.

¹⁸ Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, 189.

¹⁹ Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, 163.

²⁰ el-Bakara 2/163.

²¹ Âl-i İmrân 3/19.

²² Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, 170.

²³ Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, 133.

²⁴ Cafer Sadık Yaran, *Din Felsefesine Giriş* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2010), 104.

gerektiği düşünölmektedir. Böylece insan analogi yoluyla Tanrı'yı anlamak imkânına kavuşmaktadır. İnsanın sahip olduğu sonlu kişilikle Tanrı'nın aşkın ve yetkin kişiliği bir ve aynı sayılamaz.²⁵ Bu anlama serüveni oldukça sınırlı kalsa da sonuçta Tanrı'nın zâtî bir varlık olduğu kavranacaktır. Hacı Bektâş-ı Velî'ye göre Tanrı herhangi bir duyu organına ihtiyaç duymaksızın göklerde ve yerde ne varsa hepsinden haberdardır.²⁶ İnsanlara bilmedikleri şeyleri öğretmektedir.²⁷ Ona benzer hiçbir şey yoktur, O bütün söylenenleri işitir, bütün yapıları görür.²⁸ Tanrı insana, insanın bedeni içindeki canından daha yakındır. İnsana gözünün gördüğünden, dilinin söylediğinden, kulağının işittiğinden, elinin tutmasından, ayağının yürümesinden insanın kendisinden daha yakındır.²⁹ Tanrı'nın işitmesi, görmesi, bilmesi, yakın olması zat olduğunun göstergesidir.

1.3. İlim

Hacı Bektâş-ı Velî'ye göre Tanrı sonsuz ilim sahibidir. Tanrı kâinatın yaratılmasının öncesini ve sonrasını, şimdi ve gelecekte olacağı bilir. *Makâlât*'ın kendini ve Rabbini bilmek bahsinde dile getirdiği; “*Biz ise ona, ilim ve kudretimizle sizden daha yakınız, fakat siz (yapılmakta olan işleri) görmüyorsunuz.*”³⁰ âyetinde ilim ve kudret sıfatlarının bir arada kullanılması O'nun sonsuz kudretiyle var ettiği her şeyin ilmi dâhilinde olduğunu vurgulamaktadır.

Muhiplerin hallerini anlattığı bölümde Tanrı'nın her şeyi en doğru şekilde bildiğini dile getirmektedir. Tanrı'nın ilim sıfatına atıfta bulunarak O'nun gizli aşikâr her şeyi ve üstelik en uygun şekilde bildiğine işaret etmektedir. Şeytan'ın hallerini açıkladığı bölümün sonunda insanların makamları bahsinde³¹ Kur'ân'dan aktardığı “Göklerdeki ve yerlerdeki her şeyi Allah'ın bildiğini görmüyor musun? Üç kişinin gizli konuştuğu yerde dördüncüsü mutlaka O'dur.”³² âyetinde Tanrı'nın ilim sıfatının sınırının olmadığını, hiçbir şeyin O'nun bilgisi dışında gerçekleşmeyeceğini vurgular. Tanrı önceyi, şimdiyi ve sonrayı ilim sıfatı gereği bilmektedir. Ona göre Tanrı her şeyi bilgisiyle kuşatmıştır.³³ İnsanlar bu kuşatmışlığı bilip anlamakla sorumludurlar. O halde diyor Hacı Bektâş-ı Velî, Tanrı'yı her yerde hazır bilip görmeleri mü'minlere vaciptir.³⁴

²⁵ Yaran, *Din Felsefesine Giriş*, 105.

²⁶ Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, 165.

²⁷ Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, 164.

²⁸ eş-Şûrâ 42/11.

²⁹ Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, 177.

³⁰ el-Vâkıa 56/85.

³¹ Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, 177.

³² el-Mücâdele 58/7.

³³ Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, 170.

³⁴ Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, 170.

1.4. İrade

Tanrı'nın dilemesi ve yaratması daima bilgisine göre olur. Tanrı mükemmel, değişmeyen ve zamanın dışında bir varlık olduğundan O'nun bilgisi de zamansal değildir ve tüm eksikliklerden, sınırlamalardan uzaktır. İrade sıfatı Tanrı'nın emirleri, hükümleri ve fiillerinde hür olduğunu bildiren sıfattır. Tanrı'nın yaratıklara ilişkin en uygun ve en mükemmel düzeni bilmesi, nesne ve olayların buna uygun olarak meydana gelmesi irade sıfatının bilgisi dâhilindedir. Bir şeyin gerçekleşmesi için Tanrı'nın "ol!" demesi yeterlidir.³⁵ Tanrı irade sahibi olarak bir fiili yaratmayı irade eder, varlık imkânını tercih eder ve bu tercihi belirli bir zamanda gerçekleştirir. Yani yaratma eylemi Tanrı'nın iradesiyle başlar.³⁶

Tanrı-âlem ilişkisi üzerine eser telif eden düşünürler irade sıfatı bahsinde bir şeyin gerçekleşmesi için Tanrı'nın "ol!" demesinin yeterli olduğunu bildiren âyete yer vermektedirler. Hacı Bektâş'ın Hz. Âdem'in yaratılış aşamalarının sonunda ona can verilmesini anlattığı bölümünde Tanrı'nın ol dediğinde oldurmaya muktedir olduğunu ifadesini³⁷ bilinçli olarak kullandığı anlaşılmaktadır. Çünkü burada söz konusu olan yaratma eylemidir ve onun, bu söyleyişte irade ve kudret sıfatını bir arada kullanması da bilinçli bir tercihtir. Tanrı, iradesiyle insanın yaratılmasını dilemiş, varlık vermeyi tercih etmiş ve sonsuz kudretiyle yaratma fiilini gerçekleştirmiştir. Hacı Bektâş, bu diyalogun devamında yaratma sebebinin açıklamıştır.³⁸ Bu ifadeden önce Tanrı'nın yaratma sebebinin Rahman ismi olduğunu vurgulamakta ve bu ifadeden sonra da kelime-i tevhidin de yaratma sebebi olduğunu ifade etmektedir.

1.5. Kudret

Tanrı'nın kudret sıfatı, dilediğini eksiği ve fazlası olmaksızın hikmet çerçevesinde yapmak gücüne sahip olduğunun göstergesidir. Bu sıfat mümkün olanın mevcudiyetini sağlayan bir sıfattır. Âlemdeki düzenlilik tesadüfe bağlı olamayacağına göre bu düzeni sağlayan varlığın ilim, kudret, irade ve inayet sahibi bir varlık olması gerekir ki bu varlık Tanrı'dır.³⁹ Tanrı'nın kudreti hiçbir şeyle sınırlı değildir. İrade ettiği her şeyi yapabilen Tanrı mutlak iyidir, her zaman iyiliği dilemektedir. Tanrı tasavvurlarını temsilde önemli bir yeri olan kudret sıfatı, diğer ifadeyle Tanrı'nın "her şeye kadir olduğu" hükmü vahiy dini olan İslâm'ın kutsal kitabında vurgulanmakta⁴⁰ Yahudilik ve Hristiyanlığın kutsal kitaplarında da benzer

³⁵ el-Bakara 2/117.

³⁶ "O, göklerin ve yerin eşsiz-örneksiz yaratıcısıdır; bir şeyin olmasını dilediğinde ona "ol!" der, hemen oluverir." el-Bakara 2/117. Bk. el-En'âm 6/73; en-Nahl 16/40; Yâsîn 36/82.

³⁷ Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, 180.

³⁸ Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, 181.

³⁹ Bilgi için bk. Bekir Topaloğlu, "Kudret", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002), 26/316-317.

⁴⁰ Âl-i İmrân 3/26; el-En'âm 6/17; en-Nahl 16/77; Nûr 24/45; er-Rûm 30/50; el-Ahkâf 46/33.

ifadelerle yer almaktadır.⁴¹ Kur'ân Tanrı'nın her şeye kadir olduğunu, kudretinin sonsuzluğunu birçok âyette bildirmiştir.⁴² Her şeyden kastımız İbn Hazm'ın deli sualleri dediği veya absürt sorular⁴³ şeklinde literatüre giren soruları içermeyip Aydın'ın deyişiyle⁴⁴ sağduyu seviyesinde değerlendirilmesi gereken durumları kapsamaktadır. Tanrı'nın kudret sahibi olması mantık ilkeleriyle çelişkili şeyleri yapması anlamına gelmez.⁴⁵

Hacı Bektâş'ın Tanrı tasavvurunda Yaratıcı, sonsuz kudret sahibidir, her türlü noksan sıfattan uzaktır. Hacı Bektâş-ı Velî, bizim tespitlerimize göre ondan fazla yerde Tanrı hakkında "noksanlıklardan uzak" nitelemesi yapmaktadır.⁴⁶ Ancak her türlü eksiklikten uzak, irade ve kudret sahibi bir Tanrı görünen görünmeyen bütün âlemlerin yaratıcısı olabilir. Kudret sahibi ve mükemmel bir varlık olan Tanrı'nın güçsüzlüğü, sınırlandırılması, başka bir varlığa muhtaç olması düşünülemez.⁴⁷ Tanrı'nın her şeye gücü yetmektedir. Tarikat kapısının makamlarını açıkladığı dördüncü bölümde dünyanın yaratılması bahsinde Tanrı'nın dünyada bir nesne bile eksik yaratsa, kudret sıfatının işlevselliğinin eksik kalacağını belirterek⁴⁸ bu sıfatı ile âleme belli bir ölçü verdiğine ve bu fiilin de mükemmelliğine işaret etmektedir. Ona göre Tanrı'nın kudretini gösteren birtakım deliller vardır. Söz gelimi suyun aslı yeşil mücevherdendir ve o mücevherin aslı Tanrı'nın kendi kudretindedir.⁴⁹ Yaratma ile ilgili bölümlerde kudret sıfatını daha çok dile getirmesi onun bu sıfatının işlevselliğinin farkında olduğunu göstermektedir.

1.6. İyilik ve Adalet

Tanrı'nın mutlak iyilik sahibi olması ilim ve irade sıfatlarının sonucudur. Çünkü hakiki anlamda hür olan bir zat iyiliği meydana getirir.⁵⁰ Dolayısıyla Tanrı mutlak iyi bir varlıktır. Tanrı kendisi dışındaki her şeyin sorumlusudur. O, âleme varlık veren olduğu gibi aynı zaman da âlemin var olmasını sağlayan, koruyup gözetendir.⁵¹ Nizam ve gaye üzere olan kâinata ve beşerî hayatın işleyişine objektif bir nazarla bakılabilirse Yunan tanrılarının aksine⁵² monoteizmin Tanrı'sının iyilik ve adalet sahibi olduğu

⁴¹ Hasan Peker, "Tanrı'yı İdrak İmkânı Ekseninde Din-Felsefe Münasebeti", *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (2011), 48.

⁴² el-Ahkâf 46/33; Âl-i İmrân 3/26; el-Bakara 2/109; el-Kehf 18/45; el-Mü'min 40/22.

⁴³ Peker, "Tanrı'yı İdrak İmkânı Ekseninde Din-Felsefe Münasebeti", 48.

⁴⁴ Mehmet S. Aydın, *Din Felsefesi* (İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, 2010), 146.

⁴⁵ Yaran, *Din Felsefesine Giriş*, 108. Bk. Yaşar Türkbek, "D. Z. Phillips'de Kötülük Problemi", *Felsefe Dünyası* 1 (2011), 175-191.

⁴⁶ Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, 130.

⁴⁷ M. Kazım Arıcan, *Spinoza'nın Tanrı Anlayışı* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2004), 110.

⁴⁸ Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, 143.

⁴⁹ Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, 134.

⁵⁰ Yaran, *Din Felsefesine Giriş*, 107.

⁵¹ Yaran, *Din Felsefesine Giriş*, 107.

⁵² Aydın, *Din Felsefesi*, 140.

görülebilecektir. Dağlar, vadiler, ovalar, akarsular eşit düzeyde yaratılmamıştır fakat adalet üzere yaratılmışlardır. Kur'ân'ın ifadesiyle O (Allah) kendi üzerine merhameti yazmıştır.⁵³

Hacı Bektâş-ı Velî'nin öğretilerinde insan unsuruna ayrı bir önem verildiğini biliyoruz. İnsanın yaratılmasından tutun da ona can, ruh, akıl, irade ve sorumluluk verilmesi süreçlerinin tamamıyla ilgili kurulacak cümlelerde bir yaratıcı Tanrı'dan bahsetmiştir. Onun zihniyetinde insan bu âlemde başıboş ve yalnız değildir. Onun bir yardımcısı, koruyucusu, hayatını devam ettiren bir yaratıcısı vardır. Bu yaratıcı Rahmân'dır (bağışlayıcıdır). Nitekim dört gruptan biri olan zahitlerin ibadetinin gece gündüz Tanrı'yı anmak, her işte besmeleyi söyleyerek korku ve ümit arasında bulunmak⁵⁴ olduğunu söylemektedir. Hacı Bektâş-ı Velî, tarikat kapısının yedinci makamında da ümitle yaşamayı tavsiye etmektedir;⁵⁵ Tanrı'nın rahmetinden ümidin kesilmemesini tavsiye eden Kur'ân âyetini ekleyerek⁵⁶ O'nun Rahman ismini anlatmaktadır. Ona göre şüphenin aslı şeytan, cömertliğin aslı Rahman'dır.⁵⁷ Rahman ve Rahim sıfatını bilen ve söyleyen korku ve ümit arasındadır. Tanrı'yı isim ve sıfatları ile bileneceğini ifade eden Hacı Bektâş-ı Velî, âlemin ezeli olmadığı tezini kabul etmektedir. Âlemin, Tanrı'nın isim ve sıfatlarının bir delili olduğunu bilen insan, ölüm sonrası hayatta ilahi adaletin tecelli ettiğine şahit olacaktır.

2. HACI BEKTÂŞ-I VELÎ'DE VAHDET-İ VÜCÛD DÜŞÜNCESİ

Vahdet-i vücûd düşüncesi Tanrı'nın içkinliğine vurgu yapan Müslüman sûfilerce savunulan bir Tanrı-âlem tasavvuru olarak görülebilir. Hacı Bektâş-ı Velî'nin inanç sistemini anlamak istediğimiz için vahdet-i vücûda ayrı bir başlık tahsis ettik. Çünkü tasavvufun düşünce sistemine yön veren en önemli noktalardan biri vahdet-i vücûd düşüncesidir. Vahdet-i vücûdun temel parametrelerini şu şekilde sıralamak mümkündür:

- a) *Varlık gerçekte birdir, o da Tanrı'nın varlığıdır.*
- b) *Tanrı mutlak varlıktır; Tanrı'dan başka varlık yoktur.*
- c) *Âlem (bütün varlıklar) Tanrı'nın isim ve sıfatlarının yansımasıdır.*
- d) *Varlık Tanrı'dan ayrı bir sıfat değildir, Tanrı'nın aynıdır.*
- e) *Sıfatlar Tanrı'nın aynıdır. Âlem de isim ve sıfatların tecellisi olduğuna göre Tanrı'nın aynıdır. Dolayısıyla Tanrı ile âlem arasında bir ayniyet vardır.*⁵⁸

⁵³ el-En'âm 6/13.

⁵⁴ Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, 132.

⁵⁵ Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, 144.

⁵⁶ ez-Zümer 39/53.

⁵⁷ Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, 137.

⁵⁸ Hüsamettin Erdem, *Panteizm ve Vahdet-i Vücûd Mukayesesi* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990), 95.

Hacı Bektâş-ı Velî vahdet-i vücûd düşüncesinden haberdar mıdır? Bu teorinin 13. yüzyılın ilk yarısında sistemleştirildiği göz önüne alındığında aynı yüzyılda yaşayan Hacı Bektâş-ı Velî için vahdet-i vücûd taraftarı denilebilir mi? Bizim ilgilendiğimiz nokta onun Tanrı-âlem tasavvuru ile vahdet-i vücûdun kesiştiği noktalar olup olmadığıdır.

Hacı Bektâş-ı Velî'nin dört kapı kırk makam öğretisinin ana hedefi Birlik'e ulaşmaktır. Onun abidler, zahidler, arifler, muhipler içinde dördüncü gruba ayrı bir önem verdiğini görmekteyiz. Muhipler şariat, tarikat ve marifet makamlarının ritüellerini, aklî ve ahlâkî arınma süreçlerini başarıyla tamamlamış olarak hakikat makamına ulaşan topluluktur. Hakikat makamı Tanrı'ya kavuşmanın, kendi varlığını O'nda yok etmenin, hülâsa O'nda bir olmanın gerçekleştiği son kapıdır. İnsanın abidlik, zahidlik, ariflik statüsünden sonra insan-ı kâmil derecesine yükseldiği tecrübe yeridir. Bu makamda muhiplerin ibadeti Tanrı'yı bulmak, kendilerini O'nda yok etmek, bütün halleri ile bir araya gelip O'nunla vahdet olmaktır.⁵⁹ Arzuları ise seyir ve müşahede halinde Tanrı'yı bulmak ve fenafillaha ulaşmaktır. Bu topluluğun (muhiplerin) ulaştığı son dört makam⁶⁰ seyr-i sülûk etmek, sır, Hakk'a yalvarış ve Hak aşkına müşahede muhipler için birer mükâfattır.

Hacı Bektâş-ı Velî'nin "O'nunla bir olmak" ifadesi ile vahdet-i vücûdun "Varlık gerçekte birdir, o da Tanrı'nın varlığıdır" ilkesi bizce aynı şeyi söylemektedir. Âlemin varlığı gerçekte bir hayalden ibarettir. Bu inançta insan dinî tecrübe yoluyla Tanrı'ya yani Birlik'e ulaşınca yok olacaktır. Bunun için Tanrı'dan başka her şey (masiva)'den vazgeçmelidir. O halde insan Tanrı'yı kendinde aramalı, görmüşçesine arayış içinde olmalıdır. Zaten Hacı Bektâş da sonuç olarak "kendilerini O'nda kaybetmek" müjdesini vurgulamaktadır.

İnsan-ı kâmillerin Birlik'e ulaşma serüvenlerinde kendilerinin yani kendi özlerinin Tanrı'dan olduğunu fark edebilmeleri onların Tanrı'yı bulmalarını sağlamıştır. Nitekim şu diyalog onun bakış açısını özetlemektedir: "Ey muhipler 'Yüce Tanrı'yı nasıl bildiniz?' diye sorarlarsa, Allahu Teâlâ'yı kendi özümüzden, kendi özümüzü de Allah'tan bildik. Bunun delili de Hz. Peygamber'in "Nefsini bilen Rabb'ini bilir." sözüdür derler."⁶¹ Hacı Bektâş, soru cevap bölümünün ardından Tanrı'nın ilim ve kudret sıfatıyla insana kendi özünden, hatta şah damarından daha yakın olduğunu belirten âyetleri⁶² delil göstermiştir.⁶³ Ona göre gönül, âlemin mutlak padişahı olan Tanrı'sının nazargâhıdır. Gönül ile Tanrı arasında perde

⁵⁹ Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, 135.

⁶⁰ Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, 135, 146.

⁶¹ Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, 135.

⁶² el-Vâkıa 56/85; Kâf 50/16.

⁶³ Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, 136.

yoktur.⁶⁴ Yere göğe sığmayan Tanrı insanın gönlüne sığar.⁶⁵ Görülüyor ki insanın Tanrı'yı bilmesinin ön koşulu kendisini bilmesidir. Tanrı'nın insana kendisinden daha yakın olması nedeniyle insanın özüne, gönlüne önem vermektedir. Şah damarından daha yakın olmak metaforu vahdet-i vücûd felsefesini benimseyenlerin kendi perspektiflerinde dayanak noktasıdır.

Bir başka yerde aktardığı Tanrı'nın şu seslenişi onun bu âyetlerle ilgili yorumudur. "Beni ne zaman isterseniz isteyin bulursunuz. Zira bedeninizde canınızdan yakını. Elinizin tuttuğundan, gözünüzün gördüğünden ve ayağınızın yürüdüğünden yakını."⁶⁶ Bu monologdan sonra Tanrı'nın insana daha yakın olduğunu bildirdiği âyete tekrar başvurmaktadır. Vahdet-i vücûd taraftarlarının öğretilerine dayanak olarak Kur'ân'ın bu iki âyetini delil getirdikleri gibi Hacı Bektâş-ı Velî de aynı yöntemi izlemektedir.

Hacı Bektâş-ı Velî *kendilerini O'nda kaybetmek* diğer ifadesiyle *aslına dönmek* temasını asılları toprak olan muhiplerin nihai ideali olarak anlatmaktadır. Toprak; yokluk, teslimiyet ve rızayı temsil eder. "Nitekim Rasûlullah aleyhisselâm, her şey aslına döner, buyurur."⁶⁷ Bu hadis de tasavvuf çevrelerinde vahdet-i vücûdun âlemin bir gölge olduğu fikrini temellendirmek için başvurulan bir başka delildir. Kur'ân'da sayıca fazla olan yaratma âyetlerinden birine⁶⁸ atıf yaparak şöyle devam eder: "*O halde şimdi toprak toprağa, su suya, ateş ateşe ve yel yele döner. Peki, sen Huzur'a ne ile varırsın?*"⁶⁹ Bu dönüş Tanrı'yadır; huzurdan maksat Tanrı'dır.

Hacı Bektâş-ı Velî "Aşk dedikleri Yüce Allah'ın varlık ateşidir ki bütün âlemi kaplamıştır."⁷⁰ sözüyle "Ben bir gizli hazine idim bilinmek istedim." rivayetine telmih yapmaktadır. Nitekim Hacı Bektâş "Ben gizli bir hazine idim, istedim ki bilineyim ve bilinmek için de bu halkı (varlık âlemi) yarattım."⁷¹ hadisini delil gösterir. Onun teolojisine göre tüm âlem Tanrı'nın kendi özünün yansımasıdır. Tanrı gizli bir hazineyken görünmek, bilinmek istediği için evreni ve insanı yaratmıştır. Bir mantık çerçevesinde üç aşamadan bahsedilebilir: aşk, varlık, âlem. Tanrı'nın varlığı bütün âlemi ihata etmektedir, bütün âlemde O'nun varlığının delilleri vardır.⁷² Bu birlik düşüncesi ona "Her şeyde Tanrı vardır." dedirtecektir. Tanrı'nın isimleri ve sıfatları insanda toplu ve tam olarak mevcuttur. Bunun bilincinde olan Hacı Bektâş-ı Velî *Makâlât*'ında "Nefsini bilen Rabbini bilir." sözünü özellikle

⁶⁴ Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, 172.

⁶⁵ Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, 149.

⁶⁶ Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, 177.

⁶⁷ Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, 134.

⁶⁸ Tâhâ 20/55.

⁶⁹ Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, 135.

⁷⁰ Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, 158.

⁷¹ Muhammed Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ ve müzilü'l-ilbâs*, thk. Abdulhamid b. Ahmed b. Yusuf (Kahire: Mektebetü'l-Asriyye, 2000), 2/155.

⁷² Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, 110, 176.

dillendirmektedir.⁷³ Bedensel ve ruhsal özelliklerini, maddesini, sınırlarını bilen insan kendisini yaratan Tanrı'yı anlayacaktır.

İman esaslarını anlattığı bölümde düalite gibi görünen kesret-vahdet terimlerine atıf yaparak yukarıda değindiğimiz *birlik* fikrini vurgulamıştır. Vahdet-i vücûda göre âlemdaki kesret/çokluk aslında bağımsız bir gerçekliğe sahip olmayıp Tanrı'nın varlığının görüntüleridir. Hacı Bektâş-ı Velî birlik fikrinin peygamberlerin hayatında gerçekleştiğini haber vermektedir. Ona göre Tanrı'nın dostlarına (peygamberlere) inanmak da iman esaslarının bir parçası olup onlar Tanrı'ya muhtaç olduklarını, kanaati ve alçakgönüllü olmayı kabul etmişler, çokluğu terk edip vahdeti tercih etmişlerdir.⁷⁴

Hacı Bektâş-ı Velî öğretisinin karakterlerini tanıtırken zahidlerin dinin özüne değil şekle önem verdiğini, ariflerin Tanrı'nın ilahi sanatına bakarak tefekkür ettiğini, muhiblerin ise yalvarıp yakarma ile adeta sevgiliyle irtibat kurduğunu anlatmaktadır.⁷⁵ Tanrı'nın ilahi sanatından ne anlaşılmalıdır? Bize göre O'nun âlemleri belli bir düzen içinde ve gaye ile yarattığını kavramasıdır. Sevgiliyle irtibat kurmak da Tanrı'yı sevgili olarak telakki etmektir. İkinci bölümün sonunda metnini verdiği âyette⁷⁶ Tanrı'nın göklerde ve yerde olan her şeyi bildiği deklare edilmektedir.

Hacı Bektâş'a göre Tanrı'nın varlığını idrak mertebesine eren kişi Bâyezîd-i Bistâmî, Seyyid Nesîmî ya da Hallâc-ı Mansûr gibi büyük sûfilerin ulaştığı mertebelere ulaşır.⁷⁷ Varlık mertebelerinin sonuncusu insan-ı kâmil mertebesidir. Onun Hallâc'ı büyük sûfi olarak kabul etmesi de vahdet-i vücûdu benimsediğinin göstergesidir.

Hacı Bektâş-ı Velî *Makâlât*'ta Hz. Ali'nin akıl sır ermeyen Tanrı'yı gördüğünü anlatır. Bir kimse "Ya Ali, taptığın Tanrı'yı görüyor musun?" sorusunu yöneltir. Onun "Görmesem tapar mıyım?" şeklindeki cevabı Tanrı her yerdedir, her varlığa nuru ile yansımıştır, nereye bakarsan nereye dönersen görünen O'dur anlamına gelir ki bu mana, vahdet-i vücûdun temel ilkelerinden bir başkasıdır.⁷⁸ Bu diyalog onun vahdet-i vücûd kavramlarından haberdar olmakla kalmayıp bu sistemi özümlediğini göstermektedir.

Hacı Bektâş-ı Velî "Ey arif! Can ölü müdür, diri midir?" sorusunu sorar ve cevabını yine kendisi verir: "Onlar üç canlıdır ne diri ne de ölüdürler. Eğer ölü olsalardı ölümler makamında, diri olsalardı diriler makamında

⁷³ Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, 162.

⁷⁴ Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, 138.

⁷⁵ Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, 162.

⁷⁶ el-Mücâdele 58/7.

⁷⁷ Sıddık, Korkmaz, "Hacı Bektâş-ı Velî Öğretisinde İtikadî Unsurların Yeri ve Önemi", *I. Uluslararası Hacı Bektâş-ı Velî Sempozyumu*, haz. Mehmet Evkuran vd. (Çorum: Hitit Üniversitesi Yayınları, 2000), 91-108.

⁷⁸ Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, 170.

olurlardı.”⁷⁹ O, soru cevap yöntemiyle ruhun ölümsüz olduğunu vurgulamak istemektedir. Ona göre ölüm iki türdür. Bazı insanların bedeni ölür bazılarının ise canı (ruh) ölür.⁸⁰ Canları ölenlerin bedenleri hastadır. Bu hastalık Tanrı’yı inkâr hastalığıdır. Bedenleri öldüğü halde canları ölmeyenler gerçek âşıklardır. Ancak marifet ve aşk makamındakilerin canı ölmez.⁸¹ Anlaşılan odur ki Hacı Bektâş-ı Velî, ruh ve bedeni ayırmakta, ruhun ölümsüzlüğünü öncelemektedir. Beden ölür, toprak olur fakat kendisini bilen insan ölümden korkmaz çünkü ölüm olgusu ruhun bedenden ayrılarak aslına kavuşmasıdır. “Eğer insan isen ölmezsin, korkma” diyerek ölümü Mevlana’nın şeb-i arûs⁸² metaforunda olduğu gibi asıl makamına yani Tanrı’ya ulaşma olarak görür.⁸³

Aslına dönme mecazı vahdet-i vücûd öğretisinde çokça işlenen temalardandır. Hacı Bektâş-ı Velî tasavvuf yolunda kendi fani varlığını ve bütün fani varlıkları gerçek olan Tanrı’da yok etmek ister. O’nun varlığıyla var olduğunu bilir.⁸⁴ “Ey âşıklar, ey sadıklar, ey Taha ve Yasin ehli, dünyada yeterince durdunuz, şimdi hangi kapıdan isterseniz Cennetlere girin. Ben sizinim, siz benimsiniz.”⁸⁵ ifadesinde “Ben sizinim, siz benimsiniz” sözünün anlamı tevhit ilkesidir ki bu da vahdet-i vücûdun temel delillerinden biridir.⁸⁶ Hacı Bektâş-ı Velî elbette âleme tanrılık vasfı yüklememektedir. Burada böyle söylerken başka yerlerde de söz gelimi kudret sıfatıyla ilgili bildirimlerde Tanrı’nın aşkınlığını vurgulamaktadır. Biz onun, âlem Tanrı’nın yansımasıdır, şeklindeki bir ifadesine rastlamadık. Ancak o, âlemin Tanrı tarafından yaratıldığını dile getirmektedir.

Analoji bizi şu sonuca götürmektedir: Hacı Bektâş-ı Velî tasavvuf felsefesini beyan ettiği *Makâlât*’ında vahdet-i vücûd teorisinin temel ilkelerini kullanmıştır. Bunlar; tecelliyat, birlik, aslına dönmek, gizli hazine, şah damarından yakın olmak, kendini bilmek/Rabbi’ni bilmek, hakikate ulaşmak, müşahede argümanlarıdır. O, dört kapı kırk makam öğretisini inşa ederken 13. yüzyılda tasavvuf çevrelerinde zirve dönemini yaşayan vahdet-i vücûdun mistik felsefesinden etkilenmiştir. Hakikat makamlarını açıklarken tasavvufi geleneğin vahdet-i vücûd temelinde kullandığı terminoloji hâkimdir. Söz gelimi altıncı makamda *hakikatin sırlarını* söylemek, yedinci

⁷⁹ Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, 155.

⁸⁰ Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, 155.

⁸¹ Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, 156.

⁸² Konu için bk. İsmail Yakıt, “Mevlânâ ve Ölüm Felsefesi”, 3. *Millî Mevlâna Kongresi*, ed. Ahmet Sevgi vd. (Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları, 1989), 73-96.

⁸³ Önder Göçgün, “Hacı Bektâş-ı Velî ve İnsan İmajı”, 1. *Türk Kültürü ve Hacı Bektâş-ı Velî Sempozyumu Bildiriler* (Ankara: Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektâş-ı Velî Araştırma Merkezi Yayınları, 1999), 149.

⁸⁴ Yavuzer, “İman ve İbadet Yönleriyle Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî”, 96.

⁸⁵ Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, 161.

⁸⁶ Hüseyin Bal, “Hacı Bektâş-ı Velî ve Hak Dini Anlayışı”, *Doğumunun 800. Yılında Hacı Bektâş-ı Velî Sempozyumu*, ed. Filiz Kılıç (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2010), 177.

makamda *seyir* (manevi yolculuk), sekizinci makamda *sır*, dokuzuncu makamda Tanrı'ya *yakarış* ve onuncu makamda *müşahede* (halkı Hakk'ta görme) ve Tanrı'ya ulaşmak vardır. Bu tasavvufi kavramları muhibler topluğunun karakteri olarak kademeli olarak sıralaması ve kavramların muhteviyatı onun vahdet-i vücûd doktrinine aşına olduğunun göstergesidir. Ona göre insan Tanrı'yı sadece kendinde bulabilir.

Yaratılan her şey Tanrı'nın işaretidir, zuhûrudur. Panteizm de her şey Tanrı'dır demektir. "Her şeyde Tanrı vardır." sözü ile "Her şey Tanrı'dır." sözü aynı anlama mı gelmektedir? Soruyu biraz daha ilerleterek soralım: Hacı Bektâş-ı Velî panteist midir?

Hacı Bektâş-ı Velî'nin tasavvuf felsefesine Birlik düşüncesi hâkimdir. Ayrıca o, Tanrı'yı kendi özümüzden, kendimizi de Çalap Tanrı'dan bildik demektir. Ona göre insan Tanrı'yı ancak kendini bilirse bulabilir. Yani Tanrı'yı kendinde bulur. Panteizm de 'her şey Tanrı'dır' fikri üzerine kurulu olduğuna göre onun panteist olduğu söylenebilir mi? Bize göre onun panteist olduğunu söylemek aşırı ve haksız bir yorumdur. Panteizm Tanrı ile âlemi özdeşleştirdiği için Hacı Bektâş'ın Tanrı ve âlem fikriyle uyuşmamaktadır. Hacı Bektâş'a göre Tanrı bu âlemi kendi iradesiyle yaratmıştır. Kâinat sonradan yaratılmıştır, mümkündür. Panteist görüşe göre her şey Tanrı'da olup bitmektedir. O'ndan ayrı bir âlem olmadığı için yaratma da yoktur. Hacı Bektâş-ı Velî ise bu âlemin bir yaratıcısının olduğuna iman etmiştir. Panteizm "Tanrı her şeydir." demekle Tanrı'nın aşkın oluşunu, zâtî sıfatları reddetmektedir. Hacı Bektâş-ı Velî, Tanrı'nın hayy, kudret, tekvin, zahir, batın sıfatlarını zikreder ve O'nun isim ve sıfatlarıyla bilinebileceğini belirtir.⁸⁷

Panteizme göre her şey ilahileştiği⁸⁸ için iyi ile kötü arasındaki fark ortadan kalkmaktadır. Mutlak cevherin birliği fikriyle şahsiyeti, iradeyi, sorumluluğu, yeniden dirilmeyi olumsuzlamaktadır.⁸⁹ Hacı Bektâş-ı Velî'de ise irade, ahiret, cennet, cehennem inancı oldukça güçlüdür. Onun dinî tasavvufi felsefesinin özünü iyilik, barış, hoşgörü, ölüm sonrasında hesap verme gibi değerler oluşturmaktadır. Panteizmde Tanrı âlem özdeşliği fikrinden dolayı bir yaratma eyleminden, devam eden Tanrı âlem ilişkisinden bahsedilemezken Hacı Bektâş-ı Velî âlemin Tanrı tarafından yaratıldığını ve Tanrı'nın inayetiyle varlığını sürdürdüğünü vurgulamaktadır. Tanrı'nın sıfatları, yaratması, iradesi, aşkınlığı ve Tanrı âlem ilişkisi gibi konularda teizm çizgisinde din tasavvurunu inşa etmektedir.

⁸⁷ Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, 112, 174, 175.

⁸⁸ Murtaza Korlaelçi, "Panteizm Vahdet-i Vücut mudur?", *Felsefe Dünyası* 3 (1992), 48.

⁸⁹ Korlaelçi, "Panteizm Vahdet-i Vücut mudur?", 48.

SONUÇ

Hacı Bektâş-ı Velî yaşadığı 13. yüzyılda ve sonrasında Anadolu'nun İslamlaşması, Türkleşmesi ve tasavvuf kültürünün yaygınlaşmasına önemli katkıları olmuş bir mutasavvıftır. Dinî ve tasavvufi etkileri kendisinden sonra sistemleştirilen Bektâşilik tarikatı yoluyla günümüze kadar devam etmiştir.

Hacı Bektâş-ı Velî'nin inanç sisteminin temelinde teist bir Tanrı tasavvuru vardır. Onun *Makâlât*'ta görüşlerine delil göstererek alıntı yaptığı Kur'ân âyetleri ve hadislerde özellikleri anlatılan Tanrı tasavvuru, teizmin ulûhiyet anlayışıyla uyumaktadır. Tanrı konusunu ele aldığı bölümlerde O'nun varlığını kabullenmiş olarak sıfatları, fiilleri, yüceliği konularında dinî ve tasavvufi açıklamalar getirmiştir. O, Tanrı'nın varlığına ilişkin herhangi bir şüphe duymadığı gibi Tanrı'nın kendi varlığını insanlara birtakım delillerle bildirdiğini ifade etmektedir. İslâm inanç sisteminin merkezinde bulunan kelime-i tevhidin arşta yazılı olduğunu belirterek Hz. Âdem'in şahsında Tanrı'nın birliğini onaylamaktadır. Tanrı'nın ilim, irade ve kudret sıfatlarıyla yaratıcılığına dikkat çeken Hacı Bektâş-ı Velî, gizli aşikâr her şeyi bilen, irade ettiği her şeyi oldurmaya muktedir ve bütün âlemleri yoktan yaratan bir Tanrı tasavvuruna sahiptir.

Hacı Bektâş-ı Velî, eserlerinde Tanrı tasavvurunu net bir biçimde ifade etmektedir. Ona göre, Tanrı biricik, tek, yegâne, eşi benzeri olmayan, âlemlerin yaratıcısı olan ve bir emirle bütün varlığı ortaya çıkarandır. Yüce ve büyük dereceli Tanrı'nın zatını algılamak hayale bile sığmaz. Ulûhiyetini anlatmak, ortaya koymak ise imkân dâhilinde değildir. Başlangıcı olmayan ve sonsuz hüküm sahibi Tanrı ilim sıfatıyla her şeyi bilir; sahibi olduğu mülkünde dilediğini yapar ve kudretiyle istediği hükmü verir. Hacı Bektâş-ı Velî bir filozof veya düşünür edasıyla Tanrı'nın aşkınlığını ve yaratıcı vasfını ortaya koyan ilim, irade ve kudret sıfatlarına özellikle vurgu yapmıştır.

Bununla birlikte sûfi gelenekte içeriden biri olarak tasavvufla özdeşleşen vahdet-i vücûd nazariyesinin Tanrı tasavvurundan etkilendiğini söyleyebiliriz. Vahdet-i vücûd teorisyenlerinin sistemlerini inşa etmek için başvurdukları birtakım ilkelere, kavramlara, âyet ve hadislere *Makâlât*'ında yer verdiği için onun vahdet-i vücûdu benimsediğini söylemek mümkündür.

Hacı Bektâş-ı Velî, eserlerinde Tanrı katında geçerli dinin İslâm olduğunu bildiren âyete yer vermekte, Müslümanların kiblesinin Kâbe, kutsal kitabının Kur'ân ve peygamberinin Hz. Muhammed olduğunu açıkça ifade etmektedir. *Makâlât* adlı eseri değerlendirildiğinde Hacı Bektâş-ı Velî itikadi boyutta teslis, reenkarnasyon, hulûl, Şiilik, Hurufilik ve panteizm ile doğrudan ilgi kurulabilecek bir sûfi değildir. Kanaatimizce başta *Makâlât* adlı eseri başta olmak üzere yazılı kaynakları bağlamında değerlendirme yapıldığında onun Vahdet-i Vücûdu benimseyen teist bir düşünür olduğunu

söyleyebiliriz.

Sonuç olarak Hacı Bektâş-ı Velî dört kapı kırk makam öğretisini Kur'ân ve Sünnetten beslenerek şekillendirmiş, yetiştirdiği çevre ve yüzyıl itibariyle vahdet-i vücûddan etkilenmiş, inanç sistemini teist bir bakış açısıyla inşa etmiştir. Onun dinamik olarak yorumladığı Tanrı âlem ilişkisinde Tanrı âlemleri yoktan var etmiş, mucizeler yaratmış, peygamber ve vahiy göndermiş, dolayısıyla âlemlerle irtibatını hiç kesmemiştir. Ona göre âlemi mükemmellik vasfıyla varlık sahasına çıkararak Tanrı içkindir yani âlemin varlığının devam ettiricisidir. Bu bağlamda o, Tanrı'nın Rahman sıfatına ayrı bir vurgu yapmıştır. Sonlu ve sınırlı âlemin varlığının devamlılığı her türlü noksanlıklardan uzak olan Tanrı'nın ilim, irade, kudret, mutlak iyilik ve yaratma sıfatlarına bağlıdır.

KAYNAKÇA

- Aclûnî, Muhammed. *Keşfü'l-hafâ ve müzîlü'l-ilbâs*, thk. Abdulhamid b. Ahmed b. Yusuf, Kahire: Mektebetü'l- Asriyye, 2000.
- Arıcan, M. Kazım. *Spinoza'nın Tanrı Anlayışı*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2004.
- Aydın, Mehmet S. *Din Felsefesi*. İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, 2010.
- Aydın, Mehmet S. "Süreç (Proses) Felsefesi Işığında Tanrı Âlem İlişkisi". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 27 (1986), 31-87.
- Bal, Hüseyin. "Hacı Bektâş-ı Velî ve Hak Dini Anlayışı". *Doğumunun 800. Yılında Hacı Bektâş-ı Velî Sempozyumu*. ed. Filiz Kılıç. 169-188. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2010.
- Demirtaş, Mehmet. *Tanrı-Âlem İlişkisi*. İstanbul: Otorite Yayınları, 2017.
- Erdem, Hüsamettin. *Panteizm ve Vahdet-i Vücûd Mukayesesi*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990.
- Göçgün, Önder. "Hacı Bektâş-ı Velî ve İnsan İmajı". 143-153. *I. Türk Kültürü ve Hacı Bektâş-ı Velî Sempozyumu Bildirileri*. Ankara: Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektâş-ı Velî Araştırma Merkezi Yayınları, 1999.
- Hacı Bektâş-ı Velî. *Besmele Tefsiri*. haz. Hamiye Duran. Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2009.
- Hacı Bektâş-ı Velî. *Makâlât*. haz. M. Esad Coşan. İstanbul: Server Yayınları, 2013.
- Korkmaz, Sıddık. "Hacı Bektâş-ı Velî Öğretisinde İtikadî Unsurların Yeri ve Önemi", *I. Uluslararası Hacı Bektâş-ı Velî Sempozyumu*, haz. Mehmet Evkuran vd. 91-108. Çorum: Hitit Üniversitesi Yayınları, 2000.
- Özarlan, Selim. "Hacı Bektâş-ı Velî'nin Ulûhiyet Anlayışı". *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/2 (2011), 39-48.
- Peker, Hasan. "Tanrı'yı İdrak İmkânı Ekseninde Din-Felsefe Münasebeti". *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (2014/2), 73-101.
- Reçber, M. Said. "Tanrı'nın Sıfatları", *Din Felsefesi*. ed. Mehmet Sait Reçber vd. Ankara: Grafiker Yayınları, 2014.
- Taylan, Necip. *İslâm Düşüncesinde Din Felsefeleri*. İstanbul: İFAV Yayınları, 1997.
- Topaloğlu, Bekir. "Kudret". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/ 316-317. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002.
- Türkben, Yaşar. "D. Z. Phillips'de Kötülük Problemi". *Felsefe Dünyası* 53 (2011), 175-191.
- Yakıt, İsmail. "Mevlânâ ve Ölüm Felsefesi", *3. Millî Mevlâna Kongresi*, ed. Ahmet Sevgi vd. 73-96. Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları, 1989.

Yaran, C. Sadık. *Din Felsefesine Giriş*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2010.

Yavuzer, Hasan. "İman ve İbadet Yönleriyle Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî". *Alevilik – Bektâşilik Araştırmaları Dergisi* 5 (2012), 89-109.

 Etik Beyan / Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

 Yazar(lar) / Author(s): Ferit İncel (Fİ), Yaşar Türkben (YT).

 Finansman / Funding: Yazar(lar), bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadıklarını kabul eder(ler). / The authors acknowledge that they received no external funding in support of this research.

 Yazar Katkıları / Author Contributions:

Çalışmanın Tasarlanması / Conceiving the Study	: Fİ (%50), YT (%50)
Veri Toplanması / Data Collection	: Fİ (%70), YT (%30)
Veri Analizi / Data Analysis	: Fİ (%60), YT (%40)
Yazım / Writing up	: Fİ (%60), YT (%40)
Gönderim ve Revizyon / Submission and Revision	: Fİ (%30), YT (%70)

 Çıkar Çatışması / Conflict of Interests: Yazar(lar), çıkar çatışması olmadığını beyan eder(ler). / The authors declare that they have no competing interests.